

## BURSA'DA GAYRİMÜSLİMLER

Ali İhsan KARATAŞ  
Prof. Dr., BUÜ İlahiyat Fakültesi

Bursa, Osmanlı tarihi boyunca çeşitli etnik ve farklı dine mensup toplulukların yaşadığı bir şehirdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Bursa'da Müslümanlarla birlikte Rumlar, Yahudiler, Ermeniler ve daha pek çok ırk ve dine mensup gayrimüslimler de şehrin sakinleri olmaya devam ettiler. Fetih öncesinde Bursa'nın sakinleri büyük ölçüde Rumlardan oluşmaktaydı. Fetihten sonra Rumlardan bir kısmı ayrılrsa da diğer bir kısmı şehirde kaldılar.

Fetih öncesinde Bursa'da az miktarda Yahudinin olduğu da söylenmektedir. Bursa'nın kuşatıldığı sırada şehri terk ettikleri ifade edilen Yahudilerin fetihten sonra Orhan Gazi'nin daveti üzerine tekrar Bursa'ya geldikleri, hatta bir müddet sonra çevre illerdeki dindaşlarını da davet ederek bir kısmının buraya yerleşmelerini sağladıkları belirtilir.

Ermenilerin ise Çelebi Mehmed zamanında şehre getirildiği bilinmektedir. Kamil Kepecioğlu, Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil Camiî'ni yaptırdığı sırada değişik hizmetlerde istihdam edilmek üzere Kütahya'dan on hanelik bir Ermeni grubunu getirttiğini ve kendilerine Yeşil İmareti'nden yiyecek tahsis ederek mescidin civarına iskân ettiğini ifade etmektedir.

Bursa'da Rum, Yahudi ve Ermenilerden başka farklı etnik ve dinî gruplara mensup insanlar da yaşamaktaydı. Özellikle köle ve cariye olarak şehre gelen yabancıların sayısı az değildi. Arşiv kayıtlarından hür veya kölelerden bir kısmı kendi dinlerini yaşayan bir kısmı da ihtida eden pek çok kişinin Macar, Arnavut, Çerkez, Rus, Habeş, Leh, Romen gibi farklı etnik kimliklerden olduğu anlaşılmaktadır. Buna, ticaret ve seyahat gibi vesilelerle Bursa'ya gelen ve geçici olarak burada kalan ya da şehre yerleşen gayrimüslimleri de eklemek mümkündür. Özellikle 19. yüzyıl sonlarına doğru yabancı okulların açılması ve misyonerlik faaliyetlerinin artması sebebiyle bu sayıda artış olmuştur.

Bursa'daki gayrimüslimler şehrin hemen her mahallesinde ikamet ediyorlardı. Bununla birlikte yoğunlaştıkları bazı mahalleler de vardı. Rumlar, çoğunlukla Hisar'ın batısında, Hisar'dan Muradiye'ye kadar olan kısım ile Çakırhamam'dan Altıparmak'a kadar olan bölgede yer alan Demirkapı, Kayabaşı, Balıkpazarı ve Kırkmerdiven mahallelerinde; Ermeniler Setbaşı, Mollaarap, Çobanbey, Namazgâh, Karaağaç ve Kurdoğlu mahallelerinde; Yahudiler ise Kuruçeşme mahallesinde yoğunlaşmışlardı.

Bursa'nın bir ticaret merkezi hâline gelmesi ve güvenliğinin daha iyi sağlanmış olması sebebiyle değişik şehirlerde yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudiler şehre göç ettiler. İstanbul'un fethinden sonra şehri terk eden Rumlardan bir kısmı da Bursa'ya geldi. Bunun yanında 1492 yılında İspanya'dan sürgün edilen ve Osmanlı topraklarına kabul edilen Yahudilerin bir bölümü Bursa'da iskân edildi. Bu sebeple şehirde nüfusları artan gayrimüslimler için yeni mahalleler oluşturuldu. Evliya Çelebi 17. yüzyılda Bursa'da 7 Ermeni, 9 Rum, 6 Yahudi olmak üzere toplam 22 gayrimüslim ve 1 de Kıpti mahallesi olduğunu belirtmektedir.

Bursa'daki gayrimüslimlerin kendilerine ait mabetleri vardı. Fetihle birlikte Hisar içindeki kiliseler camiye çevrilirken Hisar dışında iskân edilen gayrimüslimlere yeni mabet yapmalarına imkân tanındı. Gümüşlü Kümbet olarak bilinen St. Eli Manastırı, babasının vasiyeti üzerine Orhan Gazi tarafından türbe hâline getirilerek içerisine Osman Gazi'nin naşı defnedildi.

Bursa'da Yahudilerin bir Sinagogu, Rumların üç, Ermenilerin bir kilisesi vardı. Rumların kiliseleri Kırkmerdiven, Demirkapı ve Kayabaşı, Ermenilerin kilisesi ise Setbaşı mahallelerinde idi. Sonraki dönemlerde bu sayılarda artış oldu. 1831 yılında Osmanlı Devleti'ndeki Katoliklerin bir millet olarak kabul edilmesinden sonra Katolik mezhebine geçen Ermenilerin bazı mekânları mabet olarak kullanmalarına izin verildi. Ayrıca 19. asrın sonlarına doğru millet olarak kabul edilen Protestanların da müstakil mabetleri oluştu.

Fetihten sonraki yıllarda Yahudiler ait bir sinagog vardı. Ancak ilerleyen zamanlarda bu sayı dörde çıkmıştır. Sinagogların çoğalmasının nedeni İspanya'dan sürgün edilen ve Osmanlı Devleti'nce kabul edilen Yahudilerin farklı cemaatlerden olmalarıdır. Kuruçeşme Mahallesi'ndeki Yahudiler dört cemaat halinde yaşıyorlardı. Bu nedenle her bir cemaatin kendi âyinlerini yapabilecekleri müstakil sinagogları vardı. Yahudilerin sinagoglarının adları Etz-ha Haim, Mayor, Geruş ve Şalom'dur.

Zimmiler kendilerine ait mabetlerinde ibadetlerini rahatça ifa edebiliyorlar, çocuklarını kendi inançlarına göre eğitebiliyorlar, cenazelerini kendilerine ait mezarlıklara defnedebiliyorlardı. Bu hususlarda Müslümanların herhangi bir engellemesiyle karşılaşmıyorlardı. Zaman zaman bazı bireysel engellemeler olduğunda da devlet yetkilileri hemen müdahale ediyor ve onların mağduriyetlerini gideriyorlardı. Örneğin XVIII. asrın sonlarında, eskiyen ve bazı yerleri yıkılan kiliselerini tamir etmeye çalışan Hristiyanlara, bazı insanların tahrikiyle bir grup müslümanın müdahale ettiği ve tamir işini engelledikleri şikâyeti Divan-ı Hümayun'a ulaşınca konu araştırılmış ve sorumlular cezalandırılmıştı.

Bursa'da Hristiyanların en büyük dinî yetkilisi metropolit, Yahudilerin dinî lideri de hahambaşı idi. Metropolit ve hahambaşının hakları oldukça genişti. Metropolitler cemaatleriyle ilgili dinî konuların yanında piskopos, keşiş ve papaz gibi sorumluluğu altındaki din adamlarını tayin ve azletme, emirlere uymamaları ve suç işlemeleri halinde cezalandırma yetkisine sahiptiler. Cemaat mensuplarının evlenme, boşanma ve miras gibi aile hukukuyla ilgili meselelerine ya bizzat kendileri veya görevlendireceği şahıslar bakarlardı. Cemaatin ödemesi gereken vergiler de metropolit adına vekilleri tarafından toplanırdı. Bu ve benzeri haklar Osmanlı Sultanları tarafından metropolitlere verilen beratlarla ayrıntılı olarak yer almaktaydı.

Osmanlı şehirlerinde hac ibadetini yapmak isteyen gayrimüslimler bulunmaktaydı. Her üç din için de kutsal kabul edilen Kudüs, gayrimüslimler için hac merkezleri arasındadır. Devlet, Kudüs'e hacca gitmek isteyen zimmî vatandaşlarına herhangi bir kısıtlama getirmemiştir. 1760 yılında Anadolu'daki şehirlerde görev yapan bütün kadırlara gönderilen bir fermanla hac ibadeti için Kudüs'e gitmek isteyen zimmîlere gidiş ve gelişlerinde zorluk çıkarılmaması ve gerekli izinlerin verilmesi talimatı verilmiştir.

Bursa'da Müslümanlar arasında oldukça yaygın olan vakıf kurma işinden etkilenen zimmiler kilise fukarası adı altında şehirdeki yoksullar ve fakir rahiplerin ihtiyaçlarını

karşılama amacıyla çok sayıda vakıf tesis etmişlerdir. Örneğin, 1788 yılında Hocamehmedkaramani Mahallesi sakinlerinden olan Sefer Oğlu Manas Veled-i Filboz adlı zimmî farklı mahallelerde bulunan mülklerini Ermeni fukarası için vakfetmiştir.

19. asra kadar gayrimüslimlerin eğitim-öğretimi çoğunlukla mabetlerinde veya mabetlerine bağlı olarak kurulan mekteplerinde yapılmaktaydı. Her cemaatin kendilerine ait havra, kilise ve benzeri mabetlerinin yanında bunlara bağlı mektepleri vardı. Bu mektepler din adamları tarafından idare edilmekteydi. 19. yüzyıldan itibaren müstakil okullar açılmaya başladı. 1886 tarihli salnamede Bursa'da 4 Rum ve 1 Ermeni okulunun olduğu; Rum mekteplerinde 598, Ermeni mektebinde ise 400 öğrencinin eğitim gördüğü kaydedilmiştir. Misyonerlerin çalışmaları sebebiyle bu sayılar sonraki yıllarda bir hayli artmıştır.

Bursa'daki gayrimüslimler hayatın her alanıyla ilgili meslekleri ifa ediyorlardı. Mesela 1827 tarihi itibarıyla ihtisap vergisi ödemekle yükümlü olan toplam 4.567 esnaftan 3.829'si (%83,84) Müslümanlar, 78'i Yahudi ve 660'si de Ermeni ve Rum olmak üzere toplam 738'i de (%16,15) gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu rakamlar dikkate alındığında, Bursa'nın iktisadî hayatında Müslümanların, gayrimüslimlere göre çok belirgin bir üstünlüğe sahip oldukları görülmektedir. Söz konusu vergi listesine göre gayrimüslimler içinde Yahudilerin yer aldıkları meslekler ve esnaf sayısı şöyledir: Attar (6), bıçakçı (7), elvan boyacısı (4), hiyaketçi (19) ve kazzaz (42). Ermeni ve Rumlardan oluşan Hristiyanların yer aldıkları meslekler ve esnaf sayısı ise şöyledir: Bakırcı (24), berber (23), bezzaz (86), Büyük Batpazarı esnafı (48), dikici (57), doğramacı (39), duhancı (10), Eski Batpazarı dellalları (2), Eski Batpazarı esnafı (32), hamamlar (18), hanlarda kalan tüccarlar (34), hiyaketçi (155), İzmir tüccarı (5), keresteci (16), kumaşçı (dükkânsız-13, dükkânlı-72), sahtiyan tüccarı (4), Sipah Çarşısı esnafı (22), susam yağı (2).

Sonuç olarak Bursa'daki gayrimüslimlerin gerek din ve vicdan özgürlüğü bakımından gerekse sosyal ve ekonomik alanlarda tam bir serbestlik içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Bursa tarihi için önemli kaynaklardan olan şer'îye sicilleri'nde şehirdeki gayrimüslimlerin gerek Müslümanlarla gerekse kendi aralarında olan münasebetlerini gösteren binlerce belge bulunmaktadır. Söz konusu kayıtlardan gayrimüslimlerin, Bursa'nın sosyo-ekonomik hayatının her alanında aktif şekilde yer aldıkları, Müslümanlarla birlikte aynı mahalleleri paylaştıkları, karşılıklı ziyaret, şahitlik, vekillik ve kefillik gibi komşuluk ilişkilerinde bulundukları, mülk alım satımı, borç alıp-verme gibi her türlü ticarî ve ekonomik faaliyetin içinde yer aldıkları görülmektedir. Nitekim Müslümanlarla gayrimüslimler arasında meydana gelip mahkemeye intikal eden davalarda Müslüman şahitlerin, müslüman davacı ya da davalı aleyhinde, gayrimüslimin lehinde şahitlik ettikleri veya gayrimüslimlerin kendi dindaşları olan davacı ya da davalı aleyhinde, müslümanın lehinde şahitlik ettiklerini gösteren yüzlerce belge bulunmaktadır.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Geniş bilgi için bk. Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 / 1 (Ocak 2006) s. 267-284.